

האתיקה של ממלכת הפיות

ג'ק צ'סטרטון

גילברט קיט' צ'סטרטון (1874–1936) שלח את ידו בכל תחומי העשייה הספרותית. הוא היה סופר, מבקר, מסאי, משורר, מחזאי, עיתונאי ומאייר. תפוקת הכתיבה שלו הייתה עצומה, כמעט ללא מקבילות: צ'סטרטון חיבר קרוב לשמונים ספרים, כמאתיים סיפורים קצרים, ארבעת אלפים טורים עיתונאיים ומספר מחזות. לנוכחותו הדומיננטית בעולם הספרות האנגלי של ראשית המאה הקודמת תרמה גם דמותו הציורית; גינוני האקסצנטריים, שנינותו המושחזת, ואפילו תוויו הפיזיים הייחודיים – ענק עב בשר, משופם וממושקף, לבוש גלימה ומצויד במקל הליכה המשמש גם כחרב לעת מצוא – הניבו חומר גלם לאנקדוטות משעשעות ועשוהו לאחד האישים המוכרים והאהודים בארצו.

אבל צ'סטרטון, שקיבל על עצמו את הנצרות הקתולית ב-1922, היה גם אחד מהוגי הדעות החריפים והמקוריים ביותר שנחלצו להגנת האמונה באקלים אינטלקטואלי שלא נטה חסד לדת הישנה. כתביו ההגותיים נחשבים ליצירת מופת של הספרות האפולוגטית, במידה רבה הזדות ללוליינות הרטורית של צ'סטרטון ולשימוש הווירטואוזי שלו בפרדוקסים ובדימויים ציוריים ככלי לניגוח האתיאיזם והמטריאליזם. יכולת זו מודגמת היטב במאמר שלפנינו, פרק מתוך חיבורו ההגותי המפורסם ביותר, אורחודוקסיה (1908), העוסק בעליונותה האינטלקטואלית והמוסרית של החכמה הגלומה בסיפורי מעשיות על פני השיממון הרוחני של המחשבה המודרנית.

כ אשר מוכיח איש העסקים הוותיק את הנער-השליח המשמש במשרדו על נטיותיו האידיאליסטיות, תכופות הוא פונה אליו במילים כאלה: "אה, כן, בעודך צעיר אתה מטפח אידיאלים מופשטים ובונה מגדלים באוויר; אך בגיל העמידה האידיאלים מתפזרים כעננים והמגדלים קורסים ואתה יורד בעקבותיהם אל קרקע המציאות, מסגל לך אמונה בפוליטיקה המעשית ומשתמש באמצעים העומדים לרשותך על מנת להסתדר בעולם כפי שהוא". כך לפחות נהגו זקנים נשואי פנים ואוהבי אדם, מנוחתם עדן, לדבר עמי בנעוריי. אלא שנער הייתי וגם זקנתי, והתחוויר לי כי אותם זקנים נכבדים כיזבו. נבואתם לא התקיימה בי מעולם; ההפך הגמור הוא הנכון. הם אמרו שאני עתיד לאבד את האידיאלים שלי ולסגל לי את האמונה באורחותיהם של פוליטיקאים מעשיים. והנה, אמונתי באידיאלים לא נגרעה כמלוא הנימה. מה שאבד לי הוא אמונתי הילדותית בפוליטיקה מעשית. עודני מתעניין כמקודם במלחמת יום הדין; התעניינותי בבחירות הכלליות היא שפֶּחַתה, בעוד שבהיותי פעוט די היה באזכורן כדי לגרום לי לקפוץ בהתלהבות בחיקה של אמי. אין זאת אלא שהחזון לעולם נותר מוצק ומהימן. החזון הוא לעולם עובדה. המציאות היא שנוטה לזיף. אני מאמין בליברליזם באותה מידה שהאמנתי בו מאז ומעולם ועוד למעלה מזה. אך הייתה גם תקופה בחיי, מתוקה ותמימה יותר, שבה האמנתי בליברלים.

מבין האמונות שאחזתן בי עוד איתנה אני מציין דווקא את הליברליזם, מפני שזהו, כמדומני, המשפט הקדום החיובי היחיד בשורש הגיגי. גדלתי על ברכי הליברליזם, ותמיד האמנתי בדמוקרטיה, בדוקטרינה הליברלית היסודית בדבר זכותם של בני האדם למשול על עצמם. אם מילים אלו מצטלצלות באוזניו של אי מי כעמומות או שחוקות, אין לי אלא לעצור להגע ולהסביר כי לדידי הדמוקרטיה עומדת על שני עיקרים. הראשון שבהם קובע כי הדברים המשותפים לכל בני האדם חשובים יותר מן הדברים המיוחדים לאדם זה או אחר. הדברים הרגילים יקרי ערך יותר מן הדברים יוצאי הדופן; ולא זו בלבד, אלא שהם גם מוזרים יותר. האדם הוא לעתים דבר מה נורא יותר, וגם משונה יותר, מבני אדם. הנס של האנושיות – של עצם הווייתה – ראוי שיהא תמיד סמוך ללבנו יותר מכל פלאי הכוח, התבונה, האמנות והתרבות. סתם איש העומד על שתי רגליים צריך להיחשב, בתור שכזה, לדבר מה מרטיט יותר מכל

מוסיקה ונועז יותר מכל קריקטורה. המוות טרגי יותר אפילו ממוות בהרעבה. להיות בעליו של חוטם הרי זה עניין משעשע יותר אפילו מלהיות בעליו של חוטם נורמני.*

זה עיקרה הראשון של הדמוקרטיה: מהותם של בני האדם מתגלה במה שמשותף להם ולא במה שמפריד ביניהם. והעיקר השני של הדמוקרטיה אינו אלא זה: האינסטינקט הפוליטי או היצר הפוליטי נמנים עם הדברים המשותפים לבני האדם. ההתאהבות פיוטית יותר מן השירה. הדמוקרטיה נסמכת על האמונה כי השלטון (ההשתתפות בהנהגת השבט) משול להתאהבות ולא לשירה. השלטון אינו דומה לפריטה על עוגב הכנסייה, לרישום על יריעת קלף, לגילוי של הקוטב הצפוני (הרגל מגונה שכזה), לקשירתה של עניבה, לכהונה במשרת האסטרונום המלכותי וכן הלאה. איש אינו נקרא לעשות דבר מן הדברים הללו אלא אם הוא מיטיב לעשותו. אדרבה, השלטון דומה לחיבורם של מכתבי אהבה או לקינוח האף. אנו מצפים שכל אדם יוכל לעשות את הדברים האלה בכוחות עצמו, אפילו אם אינו מיטיב לעשותם. אינני טוען לאמיתותן של מוסכמות אלו; ידוע לי כי בקרב המודרניים יש המבכרים שנשותיהם תיבחרנה בעבורם בידי מדענים, וייתכן שבמהרה בימינו הם עתידים להפקיד את מלאכת קינוח אפיהם בידיהן של אחיות. אינני מבקש לטעון אלא זאת, שהמין האנושי אכן מכיר בכמה פונקציות אנושיות אוניברסליות, ושהדמוקרטיה מונה את השלטון עם הפונקציות האלה. בקצרה, זו תמציתה של האמונה הדמוקרטית: ראוי להניח את הדברים החשובים ביותר – את זיווג המינים, גידול הילדים, חוקי המדינה – בידי האנשים הרגילים. זוהי דמוקרטיה; ובזאת האמנתי מאז ומעולם.

אך דבר אחד נבצר מבינתי עוד מימי נעוריי. נבצר מבינתי מניין שאבו הבריות את הרעיון כי שורר ניגוד כלשהו בין דמוקרטיה למסורת. וכי מהי מסורת, אם לא דמוקרטיה הנמתחת על ציר הזמן? המסורת שמה את מבטחה בקונצנזוס רחב של קולות אנושיים, במקום באיזו עדות מבודדת או אקראית. מי שמבכר את עדותו של איזה היסטוריון גרמני על פני המסורת הקתולית כולה אינו אלא אריסטוקרט. הוא מייחס למומחה יחיד עליונות על סמכותו הנוראה של ההמון. הבריות מכבדים את האגדה יותר מכפי שהם מכבדים את ספר ההיסטוריה, וטעמיהם עמם: האגדה, על פי רוב, נוצרת בידי רוב תושבי

* הכוונה, כנראה, לאף הבולבوسی והארוך שבו ניחנו, לכאורה, הצרפתים (דוגמת הגיבור הספרותי סירנו דה־ברז'ראק).

הכפר, שהנם אנשים שפויים; הספר נכתב בדרך כלל בידי האדם האחד בכפר שדעתו משובשת עליו. הטוענים, כנגד המסורת, כי בני האדם אשר חיו בעבר היו נבערים מדעת, מוזמנים להשמיע טענה זו בין כתליו של מועדון קרלטון*, ולצרף לה את הקביעה כי המצביעים החיים במשכנות העוני אף הם בורים ועמי ארצות. אך אם שוררת בינינו הסכמה לגבי החשיבות המכרעת שאנו מייחסים לדעתם של אנשים רגילים בענייני דיומא, אין לנו כל הצדקה לכפור בחשיבותה של דעתם משעה שהדברים אמורים בהיסטוריה או באגדה. המסורת אינה אלא הרחבה של זכות ההצבעה; היא מעניקה קול לנידח מכל המעמדות – לאבות אבותינו. המסורת היא הדמוקרטיה של המתים. היא מסרבת להיכנע למרותה של אותה אוליגרכיה צרה ויהירה שהקימו לעצמם אלה שהתמזל מזלם להלך תחת השמש. הדמוקרטים תמימי דעים בהתנגדותם להפלייתם של בני אדם מחמת נסיבות לידתם; המסורת מתנגדת להפלייתם של בני אדם מחמת נסיבות מותם. הדמוקרטיה מורה לנו שלא לקפח את דעתו של אדם הגון, אפילו יהא זה נער האורות שלנו; המסורת יועצת לנו שלא לקפח את דעתו של אדם הגון, אפילו יהא זה אבינו. אני, מכל מקום, איני מסוגל להפריד בין הדמוקרטיה ובין המסורת; ברי לי כי אלה שתי פניו של אותו רעיון עצמו. יתכבדו המתים וייטלו חלק במועצותינו. היוונים הקדמונים הצביעו באבנים; מתינו יצביעו במצבות. לא יהיה עלינו אפילו לחרוג ממנהגינו הרשמיים: האיקס המעטר את מרבית פתקי ההצבעה הרי דומה לצלב המעטר את רוב המצבות.**

לפיכך אני מבקש להקדים ולומר שאם דבריי מוטים בשל משפט קדום כלשהו, הרי שזו הטיה לטובת הדמוקרטיה, וממילא לטובת המסורת. בטרם נתחיל בעיון תיאורטי או לוגי כלשהו, אני מבקש להציג בפניך, הקורא, משוואה אישית זו; מאז ומעולם נטיתי להאמין להמון העם המתפרנסים מיגיע כפיהם יותר מכפי שהאמנתי לאותו מעמד מיוחס וטרחני של אנשי ספר, שאף אני נמנה עם שורותיו. אני מבכר את דמיונות השווא ואת המשפטים הקדומים של אלה שרואים את החיים מן הפנים על פני הראיות החותכות של אלה הרואים את החיים מן החוץ. לעולם אשים את מבטחי באגדות שאשמע מפי רעיות זקנות ולא בעובדות שאלמד מפי בתולות זקנות. כל עוד החכמה נקנית בניסיון חיים, היא רשאית להיות פרועה כאוות נפשה.

* מועדון פוליטי שמרני בפול מול, לונדון.

** הכוונה, מן הסתם, לנוהג לסמן בפתקיות "איקס" ליד שמו של המועמד המועדף או ההצעה הרצויה.

כעת הגיעה השעה להעמיד משנה סדורה, ואני מעולם לא הוכשרתי למלאכה זו. לפיכך אני מבקש להעלות על הכתב את שלושת או ארבעת הרעיונות היסודיים אשר גיבשתי לי במהלך חיי, על פי דרך התגבשותם. אחר כך אנסה להפיק מהם סינתזה שתסכם את השקפת עולמי או דתי הטבעית; ולאחר מכן אחלוק עם הקורא את הגילוי המרעיש שכל התורה הזאת כבר נתגלתה לפני זמני. היא נתגלתה בידי הנצרות. האמונה במסורת היא המוקדמת מכל האמונות העמוקות שקיבלתי על עצמי להציגן כאן על פי הסדר. בלעדי ההסבר המקדים בעניין המסורת והדמוקרטיה, לא היה באפשרותי להבהיר לקורא את ניסיוני המנטלי. גם כך אני מסופק אם יעלה בידי להבהירו, אבל יש בדעתי לנסות.

העיקר הראשון והאחרון, אשר אני מאמין בו בוודאות שאינה יודעת סייגים, נחקק בי בגן הילדים. במידה ידועה למדתי אותו מפי גננת – משמע, מפי הכוהנת האצילית של הדמוקרטיה ושל המסורת. הדברים שבהם האמנתי יותר מכל אז, הדברים שבהם אני מאמין יותר מכל היום, הם אלה הקרויים סיפורי אגדה. בעיני שלי הם דברים הגיוניים בתכלית. אין הם פנטזיות: בהשוואה אליהם, הדברים האחרים הם פנטסטיים. לעומתם, הדת והרציונליזם גם יחד הם עניינים יוצאים מגדר הרגיל; הדת יוצאת מגדר הרגיל בצדקתה והרציונליזם יוצא מגדר הרגיל בשגגתו. ממלכת האגדות אינה אלא משכנו שטוף השמש של השכל הישר. השמים אינם עומדים למשפטה של הארץ; הארץ היא שנתונה למשפטם של השמים. לכן, לדידי לפחות, הארץ מעולם לא העבירה ביקורת על ממלכת הפיות; ממלכת הפיות היא שהעבירה ביקורת על הארץ. היטבתי להכיר את גבעול השעועיע הפלאי בטרם בא אל פי טעמה של שעועיע; האמנתי לבטח בקיומו של האיש על הירח עוד בטרם גיבשתי לי אמונה מוצקה בענייניו של הירח. וכל זה עלה בקנה אחד עם המסורת. המשוררים המודרניים הם שוחררי טבע, המקדישים את טוריהם לשתילים ונחלים; אך זמרי האפוסים הקדומים והאגדות העתיקות נשאו את עיניהם אל מעבר לטבע, והקדישו את טוריהם לאלוהי השתילים והנחלים. לכך מכוונים המודרניים כאשר הם אומרים כי הקדמונים לא השכילו "להעריך את הטבע" משום שעייטרו אותו בהילה אלוהית. גננות זקנות ומנוסות אינן מספרות לילדים על העשב אלא על הפיות המרקדות בין עליו; והיוונים הקדמונים לא יכלו לראות את העצים מרוב נימפות.

אך עיקר ענייני כאן הוא בטבען של השקפת העולם ותורת המוסר הניזונות ממעשיות. לו תיארתי אותן בפרוטרוט, היה באפשרותי להצביע על עקרונות נאצלים רבים הנובעים מהן. אפשר להזכיר את לקחו האבירי של "ג'ק וגבעול

השעועית" – שענקים הם בני־מוות משום שהם אדירי ממדים. אין זה אלא מרי אמיץ נגד הגאוותנות באשר היא. המרד הרי עתיק מכל הממלכות, והיעקוביני הוא נצר למסורת ענפה יותר מן היעקוביטי.* אפשר להזכיר את לקחו של סיפור "סינדרלה", שאינו נבדל במאומה מלקחו של המגניפיקט – "אָקְסֶלְטוֹיִת הוּמִילְס".** אפשר להזכיר את לקחה הגדול של אגדת "היפה והחיה" – שעלינו לאהוב דבר מה עוד לפני שהוא נעשה ראוי לאהבתנו. אפשר להזכיר את המשל הנורא הטמון בעלילת "היפהפייה הנמה", המשל על אודות האדם שיחד עם מתנות ההולדת זכה גם במארת המוות; משל ובצדו צל תקווה, שמא המוות יתרצה אף הוא ויומתק לכדי שינה. אך אין ברצוני לדון בחוק זה או אחר הנוהג בממלכת הפיות, אלא ברוח הכללית המפעמת בחוקתה של ארץ זו, שאותה למדתי לפני שקם בי כוח הדיבּר ואותה אנצור בלבי לאחר שלא יהא עוד בכוחי לכתוב. אני מבקש לרשום את תוויה של דרך מסוימת להתבוננות על החיים; האגדות הן שחצבו דרך זו בקרבי בשחר ימי, ומאז ועד היום העובדות מתנהלות בה בענווה יתרה.

אפשר לגשת לעניין בדרך הבאה. יש היקשים והיסקים – מקרים שבהם הדבר האחד נובע מן האחר – אשר זכאים בדין לתואר הגיוניים; יתרה מזאת, הם זכאים בדין לתואר הכרחיים. כאלה הם ההיקשים המתמטיים או הלוגיים־גרידא. אנו, תושבי ארץ האגדות (ההגיוניים בכל היצורים עלי אדמות), מודים בהיגיון ובהכרח האלה. למשל, אם האחיות הכעורות מבוגרות מסינדרלה, הכרח הוא – הכרח מחושל כפלדה – שסינדרלה צעירה מן האחיות הכעורות. אין מנוס מהכרח זה. במקרה זה רשאי הֶקְלֶ*** להכביר מדרשותיו על הפטליזם כאוות נפשו: עובדה זו אמנם מן ההכרח היא. אם ג'ק הוא בנו של טוחן, כי אז אביו של ג'ק הוא טוחן. התבונה מצווה על כך מרום מושבה הנשגב ואנו, תושבי

* הכינוי הראשון מתייחס לסיעה הפוליטית שמילאה תפקיד פעיל ומוביל במהפכה הצרפתית, ואילו השני מציין את התנועה הפוליטית אשר ביקשה להשיב את בית סטיוארט לכס המלוכה של אנגליה וסקוטלנד לאחר הדחתו של ג'יימס השני ב"מהפכה המפוארת" של 1688.

** המגניפיקט הוא מזמור נוצרי ידוע המובא בברית החדשה, לוקס 1: 46–55. המזמור הוא שיר הלל שמשמיעה מריה לאחר שהמלאך גבריאל מודיע לה שהיא נושאת את ישו ברחמה. המילים "exaltavit humiles" – "ענווים רומם" מופיעות בנוסח הלטיני של המזמור, שבו משתמשת הכנסייה הקתולית.

*** ארנסט הקל (1884–1919), חוקר טבע והוגה דעות גרמני, מחסידי תורת האבולוציה. גרס, בין היתר, שחופש הרצון הוא "דוגמה", שאין לה אחיזה במציאות.

ארץ האגדות, מצייתים לה בהכנעה. אם שלושת האחים רוכבים איש על סוסו, כי אז מניינם שישה בעלי חיים ושמונה-עשרה רגליים: זהו עצם הרציונליזם, וארץ האגדות שמעה גם שמעה את בשורתו. אך משעה שהצצתי מבעד לגדר התוחמת את ממלכת הפיות והחילות תוהה על אורחותיו של העולם הטבעי, נוכחתי במשהו יוצא מגדר הרגיל. נוכחתי כי מלומדים ממושקפים דיברו על מאורעות טבעיים – השחר והמוות וכיוצא באלה – כאילו דנו בדברים רציונליים והכרחיים. מדבריהם אפשר היה להסיק שמן ההכרח הוא שעצים יישאו פרי, בדיוק כשם שמן ההכרח הוא שצירופם של שני עצים ועץ אחד נוסף יסתכם בשלושה עצים. ולא היא: מבחנה של ארץ האגדות, שהוא מבחן הדמיון, חושף הבדל עצום בין שתי הטענות. אין בכוחך לדמיין צירוף של שניים ואחד שאינו מסתכם בשלושה. והנה, בנקל תוכל לדמיין עצים שאינם מניבים פירות, אלא פמוטים מוזהבים או נמרים הנתלים עליהם בזנבותיהם. המלומדים הממושקפים הרבו לדבר על איש ושמו ניוטון, שגילה חוק לאחר שתפוח נפל על ראשו, אך עיניהם טחו מלהבחין בין חוק של ממש, פרי התבונה, ובין עצם העובדה שדרכם של תפוחים ליפול. אם פגע התפוח בחוטמו של ניוטון, כי אז פגע חוטמו של ניוטון בתפוח. זהו הכרח של ממש, משום שאין ביכולתנו לשוות את האירוע האחד בלעדי האחר. אך אין אנו מתקשים להעלות בדמיונו את האפשרות כי התפוח אינו נופל על אפו של ניוטון, אלא פולח את האוויר ביעף נחוש בדרכו לפגוע בחוטם אחר, אשר לו הוא שומר טינה עזה יותר. סיפורי האגדה שלנו הקפידו תמיד על הבחנה חותכת בין מדע היחסים המופשטים, שבו מושלים חוקים של ממש, ובין מדע העובדות הגשמיות, שבו אין אנו מוצאים חוקים אלא רק חזרות משונות. אנו, תושבי ארץ האגדות, מאמינים בנסים גשמיים אך לא בפרכות מופשטות. אנו מאמינים כי גבעול שעועית אחד טיפס עד לשמים; אך אין באמונה זו כדי לבלבל את דעתנו בשעה שאנו נדרשים לשאלה הפילוסופית, כמה גרגרי שעועית עלינו לצרף על מנת שמניינם יסתכם בחמישה.

כאן מתגלות מידת הדיוק באגדות ילדותנו והאמת שהן טומנות בחובן. איש המדע אומר "התכו את הענף, והתפוח ייפול"; אך הוא אומר זאת בשאנונות, כאילו האירוע האחד אמנם גורר את האחר. המכשפה באגדה אומרת "תקעו בקרן, וטירתם של הענקים תיפול"; אך היא אינה אומרת זאת כאילו הסיבה והתוצאה נכרכו יחדיו כעניין ברור מאליו. אין ספק שהזדמן לה להשיא עצה זו לגיבורים רבים ולראות בנפילתן של טירות לרוב, ובכל זאת היא אינה מאבדת את הפליאה כשם שאינה מאבדת את ההיגיון. היא אינה בוחשת בראשה עד

שהוא מדמיין זיקה הכרחית בין תקיעה בקרן למגדל קורס. אבל אנשי המדע בוחשים גם בוחשים בראשיהם עד שהם מדמים זיקה הכרחית בין תפוח הנושר מן העץ ובין תפוח הנוחת על האדמה. הם מדברים כאילו לא זו בלבד שנקרתה בדרכם שלשלת עובדות מפליאות, אלא שאף עלה בידם לגלות את האמת הקושרת עובדות אלו זו לזו. הם מדברים כאילו זיווגם הפיזיקלי של שני מאורעות זרים מחבר ביניהם גם באופן פילוסופי. הם סבורים שאם דבר סתום אחד נאחז דרך קבע בעקביו של דבר סתום אחר, ניתן איכשהו למזג את השניים לכדי דבר־מה נהיר לעילא. שתי חידות שחורות מולידות פתרון לבן.

בארץ האגדות אנו נמנעים מן השימוש במילה "חוק"; אבל בארץ המדעים רוחשים לה חיבה יתרה. משום כך הם מזכים בתואר "חוק גרים" איזו סברה מעניינת באשר לדרך שבה הגו עמים שעברו מן העולם את אותיות האלף־בית.* אבל חוק גרים אינטלקטואלי פחות ממעשיות האחים גרים. מעשיות האחים גרים הן לכל הפחות מעשיות; בשעה שחוק גרים אינו חוק. חוק מחייב התמצאות בטבעה של ההכללה ובדרכים שבהן היא מתגלמת במקרים פרטיים; לא די בכך שהשגחנו בכמה מתולדותיו המשוערות של אותו חוק. אם קיים חוק המצווה על כליאתם של כייסים, הרי שהוא מורה על זיקה מנטלית בין מושג הכלא למושג הכייסות. ואנו יודעים אל נכון מהי הזיקה הזאת. אנו יכולים לומר מדוע אנו נוטלים את חירותו של אדם שנטל לעצמו חירות. אבל איננו יכולים לומר מדוע ואיך זה הופכת הביצה לתרנגולת כשם שאין בידנו לומר מדוע ואיך זה הופך הדב לנסיך.** בתור מושגים, הביצה והתרנגולת זרות זו לזו אף יותר מן הדב והנסיך; שהרי שום ביצה אין בה כדי לרמוז על תרנגולת, בשעה שנסיכים מסוימים יש בהם כדי לרמוז על דובים. אין לחדד שגלגולי צורה ממין זה אמנם מתרחשים לפעמים, ולפיכך ראוי להשקיף עליהם מנקודת המבט הפילוסופית של האגדות ולא מנקודת המבט של המדע ו"חוקי הטבע". כאשר אנו נשאלים מדוע הופכות ביצים לציפורים או מדוע נושרים הפירות בסתיו, עלינו להשיב כדרך שהייתה משיבה הפיה הטובה לו שאלה אותה סינדרלה מדוע הופכים עכברים לסוסים או מדוע נושרות המחלצות מגופה

* חוק גרים, שניסח הבלשן ואספן המעשיות יעקב גרים בשנת 1822, מצביע על התפתחותם של עיצורים מסוימים במסגרת התהליך הפרה־היסטורי אשר הוליד לכאורה את השפות הגרמאניות הקדומות מתוך משפחת הלשונית ההודו־אירופיות.

** צ'סטרטון מתייחס למעשייה מס' 161 באוסף אגדות האחים גרים, המספרת על שתי אחיות המטפלות בדב, שהופך בסופו של דבר לנסיך.

בחצות הליל. עלינו להשיב כי זהו קסם. אין זה "חוק", משום שנוסחת פעולתו אינה מחוּוֹרֶת לנו. אין זה הכרח, משום שאף על פי שאנו נסמכים על הישנותה של התופעה בחיי המעשה, אין אנו רשאים לומר כי מן ההכרח שתישָׁנָה לעד. העובדה שאנו נסמכים על מהלכם השגור של הדברים אין בה כדי לרומם מהלך זה למעלת חוק קבוע. למעשה, אין כאן הסתמכות כלל, אלא הימור. אנו מסתכנים באפשרות הקלושה של התרחשות נס, כשם שאנו מסתכנים באפשרותן של לביבה מורעלת או התנגשות הרת חורבן בכוכב שביט. איננו מביאים תרחיש כזה בחשבון – לא משום שהנס עושה אותו לבלתי אפשרי, אלא משום שהוא עושה אותו ליוצא מן הכלל. כל המונחים השגורים בחיבורים המדעיים – "חוק", "הכרח", "סדר", "נטייה" וכן הלאה – משוללים לאמיתו של דבר כל תוקף אינטלקטואלי, משום שהם מבליעים הנחה בדבר קיומה של סינתזה פנימית אשר עודנה למעלה מהשגתנו. המילים היחידות שמצאתיהן הולמות לתיאור הטבע לקוחות מספרי האגדות – "קסם", "כישוף", "פלא". הן מבטאות את טבעה השרירותי של העובדה ואת המסתורין האצור בה. עץ מניב פרי משום שהוא פלאי. המים זורמים במורד משום שהם קסומים. השמש זורחת משום שהוטל בה כישוף.

אין בכך דבר מן הפנטזיה, אין בכך אפילו שמץ של מיסטיקה. עוד נדון במיסטיקה; אך לשון האגדות היא רציונלית ואגנוסטית בתכלית. רק באמצעותה יש ביכולתי לבטא את הכרתי הצלולה והחותכת כי כל דבר נבדל מרעהו; שאין שום קשר הכרחי בין תעופה להטלת ביצים. האיש המדבר על "חוק" שעיניו שלא שזפו מעולם הוא המיסטיקן. בעצם, איש המדע המצוי הוא סנטימנטליסט, מאחר שהוא נסחף אחר אסוציאציות אקראיות. הוא חזה פעמים רבות כל כך בציפורים מעופפות ומטילות ביצים, עד שהוא מדמה בדעתו כי יש איזה קשר טמיר ודק בין שני המושגים, בשעה שלאמיתו של דבר אין ביניהם ולא כלום. כשם שקשה לשכנע רומנטיקן נכזב כי אין קשר בין הירח ובין אהבה אבודה, כך קשה לשכנע את המטריאליסט כי אין קשר בין הירח ובין גאות. בשני המקרים, הדבר היחיד הקושר את התופעות יחדיו הוא שמישהו חזה בהן בצוותא. הסנטימנטליסט עשוי להזיל דמעות לניחוח פריחת התפוח, משום שעל דרך אסוציאציה מפותלת כלשהי הריח הזה מעלה בו את זכר נעוריו. המדען המטריאליסטי מסתיר את דמעותיו, ובכל זאת הוא סנטימנטליסט למהדרין, משום שעל דרך אסוציאציה מפותלת כלשהי פריחת התפוח מעלה בו זכרם של תפוחים. אבל הרציונליסט הצונן מממלכת הפיות אינו רואה מדוע לא יצמיח עץ התפוחים צבעונים ארגמניים; יש והוא עושה כן בארצו.

בעולם האגדות, הפליאה אינה קפריזה גרידא; אדרבה, היא שמעניקה למעשיות את אש הלהבה שבה הן לוהטות. כשם שכולנו נהנים מסיפורי אהבה משום שהם פורטים על האינסטינקט המיני, כך כולנו מתענגים על סיפורים מפליאים משום שהם נוגעים באינסטינקט העתיק של ההתפלאות. ולראיה, בעודנו רכים מאוד בשנים אין לנו צורך בסיפורי אגדה: די לנו בסיפורים. החיים עצמם מעניינים דיים. ילד בן שבע מתרגש כאשר מספרים לו שטומי פתח דלת וראה דרקון. אבל ילד בן שלוש מתרגש כאשר מספרים לו שטומי פתח דלת. לבם של נערים נמשך אחר סיפורים רומנטיים; אך לבם של פעוטות נמשך אחר סיפורים ריאליסטיים. בעיניהם הרכות בשנים, אלו סיפורים רומנטיים. לאמיתו של דבר, יש רגליים לסברה כי הפעוט הוא הברייה היחידה שאפשר לקרוא באוזניה רומן ריאליסטי מודרני מבלי להלך עליה שעמום. הדבר מוכיח כי אפילו מעשיות גן הילדים הן רק הד לתחושות הפליאה וההשתאות הפוקדות אותנו כמעט מיד עם בואנו לעולם. האגדות הללו מספרות לנו על תפוחים זהובים רק על מנת להזכיר לנו את הרגע שבו גילינו כי התפוחים הם ירוקים. הן מתארות נהרות של יין רק על מנת שנזכור, ולו לרגע פראי אחד, את המים הזורמים בערוצים אלו. כבר אמרתי כי כל זה רציונלי ואגנוסטי בתכלית. ואמנם בנקודה זו אני מצדד באגנוסטיות במעלתה הגבוהה ביותר – או, בשמה האחר, בערות. כולנו קראנו בספרי מדע ובעלילות ההרפתקה אודות האיש ששכח את שמו. אדם זה הולך ברחובות ורואה מראות וסופגם אל קרבו; אלא שאינו יכול לזכור מי הוא. ובכן, זהו סיפורו של כל אדם. כל אדם שכח מי הוא. יכול אדם להבין את היקום, אך לעולם לא יבין את עצמו; העצמי מרוחק יותר מכל כוכב. ואהבת את ה' אלוהיך; ואת עצמך לא ידעת. כולנו נפגענו באותו אסון של הנפש; כולנו שכחנו את שמותינו. כולנו שכחנו מה אנו באמת. וכל הקרוי בפינו שכל ישר ורציונליות וחכמת מעשה והיגיון בריא אין משמעו אלא זאת, שבשכבות מתות מסוימות של חיינו אנו שוכחים כי שכחנו. כל הקרוי בפינו רוח ואמנות ורוממות הלב אין משמעו אלא זאת, שלמשך רגע נורא אחד אנו זוכרים כי אנו שוכחים.

ועם זאת, אף שאנו (כמו האיש שאיבד את זיכרונו ברומן) הולכים ברחובות וסופגים אל קרבנו את המראות במעין השתאות טמומה, ההשתאות עוונה השתאות היא; השתאות בלשון האנגלית ולא רק בלשון הלטינית.* בפליאה יש

* במקור: admiration. צ'סטרטון מתכוון כנראה להבדל בין המילה הלטינית admiratio, שפירושה "להתבונן", לביטוי באנגלית שמשמעותו תחושה של הערצה והוקרה.

משום הלל. זוהי אבן הדרך הבאה במסענו בארץ האגדות. בפרק הבא אייחד את הדיבור לפן האינטלקטואלי של האופטימיסטים והפסימיסטים, אם יש להם פן כזה. כאן איני מבקש אלא לתאר התפעמויות שאין לתארן. והעצומה שבהתפעמויות האלה צריכה לפקוד אותנו לנוכח הפלא הכמוס בחיים עצמם – החיים אשר עוררו בנו התרוממות רוח משום שהיו לנו כהרפתקה; והם היו לנו כהרפתקה משום שהיו לנו להזדמנות. הטוב הצפון באגדה אינו מתעמעם כהוא זה גם אם יש בה יותר דרקונים מנסיכות; כך או כך, השהות בארץ האגדות טובה היא. מבחנו של האושר הוא הכרת התודה; ואני הכרתי תודה, אף שלא ידעתי למי. הילדים מכירים תודה כאשר סנטה קלאוס טומן בגרביהם צעצועים או ממתקים. כיצד זה לא אכיר אני תודה לסנטה קלאוס כאשר הוא טומן בגרבי – ראה זה פלא – שתי רגליים? אנו מודים לחברינו כאשר הם מביאים לנו מתנות יום הולדת כדוגמת סיגרים ונעלי בית. כיצד זה לא אכיר תודה על מתנת יום הולדת הראשונה שזכיתי בה מעודי – ההולדת?

בראשית קיננו בי אפוא שתי תחושות אלו, שאינן ניתנות לאישוש או להפרכה: העולם היה בגדר זעזוע, אבל הוא לא היה מזעזע; הקיום היה בגדר הפתעה, אך הייתה זו הפתעה נעימה. למעשה, כל תחושותי הראשונות באו לידי ביטוי קולע בחידה המלווה אותי מנעוריי. החידה הייתה, "מה אמרה הצפרדע הראשונה?" והפתרון היה, "אלוהים, איך הקפצת אותי!" הרי לכם תמצית כל דבריי. אלוהים הקפיץ את הצפרדע; אבל גם הצפרדע מצדה רוצה לקפוץ. משעה שיישבנו עניין זה עלינו לתת את הדעת על העיקרון הגדול השני במשנת הפיות.

עיקרון זה גלוי לעיני כל מי שקורא להנאתו באגדות האחים גרים או באסופות הנאות שהתקין אנדרו לאנג.* לצורך הדיוק אכתיר עיקרון זה בשם "תורת האושר המותנה". טאצ'סטון** אמר כי "הרבה מעלות טובות לה, לתיבה אם"; האתיקה של השדונים גורסת שכל המעלות הטובות טמונות בתיבה "אם".

* אנדרו לאנג (1844–1912), מלומד סקוטי שהעלה על הכתב כמה קבצים של סיפורי אגדה וקרא כל אחד מהם על שם צבע אחר.

** הציטוט לקוח מנאומו של ליצן החצר בסצנה הרביעית במערכה החמישית של המחזה השייקספירי כטוב בעיניכם. תרגמה לאה גולדברג (מרחביה: פועלים, 1950), עמ' 123.

לשון האגדות נוקטת תמיד נוסח מעין זה: "אתה עתיד להתגורר בארמון של זהב וספיר, אם לא תעלה על דל שפתיך את המילה 'פרה'"; או "אתה עתיד לחיות באושר ועושר עם בתו של המלך, אם לא תראה לה בְּצֶל". החזון תלוי תמיד על בלימתו של סייג. הרים וגבעות ניצבים על תלוליתו של איסור קטן אחד. ויליאם באטלר ייטס מתאר בשירתו המעולה ודקת האבחנה את השדונים כפורעי חוק; הם מזנקים בעוז משולח רסן על סוסיו הבלתי רתומים של האוויר –

רוכבים על רעמתה המקציפה של הגאות*
רוקדים על ההרים כשלהבות.

לומר כי ייטס אינו מבין את אורחה ורבעה של ארץ האגדות, הרי זה חילול הקודש ממש. ובכל זאת אני אומר זאת. ייטס הוא אירי עתיר אירוניה, מבוצר מאחורי מתרסים אינטלקטואליים. הוא אינו טיפש דיו על מנת להבין את ארץ האגדות. הפיות מעדיפות טיפוסים כפריים נעדרי תחכום כמוני; אנשים שלוטשים עיניים, שמגחכים בטיפשות ושעושים מה שאומרים להם לעשות. ייטס מעמיס על ממלכת הפיות את כל המרדנות של בני-עמו. אבל פריעת החוק באירלנד היא נוצרית למהדרין ומיוסדת על התבונה ועל הצדק. איש המחותר הפנית** מתקומם נגד משהו שמוכן לו היטב; אבל האזרח של ארץ האגדות מצייט למשהו שאותו אינו מבין כלל. האגדה מעגנת אושר בלתי מובן בתנאי בלתי מובן. תיבה נפתחת, וכל צרות העולם משולחות לחופשי. מילה נשכחת, וערים נחרבות. מנורה מודלקת, והאהבה מתפוגגת. פרח נקטף, וחיי אדם נקטפים עמו. תפוח נאכל, ותקוות האל נאֶכֶּלֶת עמו.

זהו מזגן של האגדות, ובוודאי שאין לייחס לו רוח של פריעת חוק או אפילו של חופש, אף שהנאנקים תחת עולה של עריצות מודרנית עלולים לחשוב אותו לחופשי על דרך ההשוואה. האסירים בכלא פורטלנד עלולים לחשוב כי רחוב פֵּלִיט*** הנו חופשי; אבל מבט נוסף יגלה שהפיות והעיתונאים גם יחד הם

* צ'סטרטון אינו מדייק בציטוט. השורה מתוך מחזהו של ייטס ארץ תשוקה הלב היא בעצם "רצים על גב גאות פרועה".

** אגודה מהפכנית חשאית שנוסדה באירלנד ובארצות-הברית באמצע המאה התשע-עשרה ופעלה לשחרורה של אירלנד מן הכיבוש הבריטי.

*** Fleet Street – רחוב לונדוני שנחשב בעבר למרכז העיתונות בבריטניה.

עבדיה של החובה. הפיות הסנדקיות* אינן מחמירות פחות מסנדקיות אחרות. סינדרלה קיבלה מרכבה מארץ הפלאות וּרְכַב משום-מקום, אבל נוסף על אלה היא קיבלה פקודה: לחזור הביתה עד חצות. כזכור, הייתה לה גם נעל זכוכית; ובוודאי ששכיחותה של הזכוכית בתחומי הפולקלור אינה בגדר צירוף מקרים בלבד. נסיכה אחת מתגוררת בטירת זכוכית, האחרת דרה על ראש גבעת זכוכית; ושלישית שואלת חדשות לבקרים בעצתה של מראה; וכולן כאחת מוזמנות לגור בבית זכוכית, ובלבד שלא תיידנה אבנים. נצנוץ דק זה של זכוכית מזכיר לנו כי האושר זוהר ועם זאת שברירי, בדיוק כמו אותו חומר שדי בתנועה אקראית של עוזרת הבית או של החתול כדי לנפצו לרסיסים. והתחושה הזאת, העוברת כחוט השני באגדות כולן, שקעה בקרבי והפכה לתחושת ביחס לעולם כולו. חשתי אז ועודני חש היום, כי החיים זוהרים כיהלום ובה בעת שבירים כזגוגית החלון; כאשר נמשלו השמים לחופה של בדולח עבר בי רעד. פחדתי שמא שמוט אלוהים את אחיזתו והיקום יתנפץ תחתיו.

אבל להיות שביר אין פירושו להיות בן-חלוף. הכו בזכוכית, והיא לא תעמוד אפילו רגע אחד נוסף; אל תכו בה, והיא תעמוד אלף שנים. וכך הוא הדבר גם בכל הנוגע לאושרו של האדם, אם בארץ האגדות ואם עלי אדמות; האושר תלוי בכך שלא חעשה דבר מה אשר אתה מסוגל לעשותו בכל רגע, ותכופות אינך מבין מדוע אסור לך לעשותו. אני עצמי איני מוצא כל דופי בהסדר זה. לו קם בנו השלישי של הטוחן ותבע מן הפיה, "הסבירי לי מדוע זה נאסר עליי לעמוד על ראשי בארמון הפיות", היה זה אך הוגן מצדה לו החזירה לו, "אם בהסברים עסקינן, הסבר לי אתה מה טבעו של ארמון פיות". לו שאלה סינדרלה, "מדוע זה נגזר עליי להסתלק מן הנשף בחצות הלילה?" כי אז הפיה הטובה הייתה עשויה להשיב לה, "מדוע זה נתאפשר לך לבלות בו עד חצות הלילה?" אם אני מוריש לפלוני בצוואתי עשרה פילים מדברים ומאה סוסים מכונפים, אל לו להלין אם שמץ ממזרותה הקלה של המתנה ידבק גם בתנאי הגשתה; אם קיבלת במתנה סוס מכונף, אל לך לבדוק את שיניו. ונדמה לי שהקיום עצמו הוא מורשת כה משונה, עד שאיני רשאי להלין על כך שאיני מבין את ההגבלות הנלוות אליו, שעה שאיני מבין את הדבר שאותו הן מגבילות. המסגרת אינה מוזרה יותר מן התמונה. האיסור עשוי להיות פרוע בדיוק כמו החזון; הוא עשוי להיות לוהט כמו השמש, חמקמק כמים, נפלא ונורא כמו העצים המתנשאים אל השמים.

* באנגלית - fairy godmothers.

מן הטעם הזה (שנוכל לכנותו הפילוסופיה של הפיה הסנדקית) מעולם לא חלקתי עם בני-דורי הצעירים אותה רוח של מרי. צריך הייתי להתנגד – כך אני מקווה – לחוקים רעים, אשר בעניינם עוד ארחיב בפרק אחר. אך לא חשתי בצורך להתנגד לכל חוק רק משום שדבק בו רבב של מסתורין. קניינן של נחלות נקבע לעתים על ידי טקסים מטופשים – שבירת מקל או תשלום גרגרי פלפל* – ואני נכון שיכריזו עליי כדייר החוקי בנחלת השמים והארץ באמצעות הפנטזיות הפיאודליות האלה. הן לעולם לא תהיינה מוזרות יותר מעצם העובדה שהותר לי להשתכן בנחלה מלכתחילה. לעת עתה, אסתפק בהצגת מקרה יחיד מתחום המוסר לשם הבהרת כוונתי: לבי לא נמשך מעולם אחר אותו להג רוח שמשמיעים הצעירים בגנות המונוגמיה, מאחר ששום הגבלה שהושתה על המין אין בה כדי להתחרות בטבעו המשונה והגחמני של המין עצמו. לתנות אהבים עם הלבנה כמו אנדימיון,** ואז לקבול על כך שזאוס מחזיק בהרמונו לבנות לרוב – בעיניי (כמי שהתחנך על אגדות כמו זו אודות אנדימיון) הרי זה אנטי-קליימקס וולגרי. ההסתפקות באישה אחת היא מחיר זעום בעבור ההזדמנות לפגוש באישה אחת. לו התלוננתי על שניתן לי להינשא פעם אחת בלבד הייתי כמי שמלין על שניתן לו להיוולד פעם אחת בלבד. תלונה שכזאת אינה מתיישבת עם הריגוש המסעיר שאת עלבוננו היא תובעת: היא אינה מסגירה תיאבון מיני מוגבר כי אם שיממון מיני מוזר. אדם המלין על כך שאינו רשאי להיכנס לגן עדן מבעד לחמישה שערים בעת ובעונה אחת אינו אלא טיפש. הפולוגמיה היא היפוכו של המימוש המיני; היא משולה לאדם הקוטף בזה אחר זה חמישה אגסים באפס-דעת. האסתטיקנים נגעו בגבולות השפיות של הלשון בשיר ההלל שנשאו לדברים הנאווים. הם שפכו דמעות על ברקנים ודרדרים, וירדו על ברכיהם בפני שריונה הממורט של חיפושית. ובכל זאת, רגשנותם הגואה לא הרשימה אותי כמלוא הנימה, וזאת מאחר שמעולם לא העלו בדעתם כי עליהם להעלות קרבן סמלי כלשהו בעבור תענוגותיהם האנינים. בני אדם (כך אני סבור) צריכים לצום ארבעים יום בעבור הזכות לשמוע את זמרתו של קיכלי. בני אדם צריכים לעבור באש על מנת לחזות בפריחתו של בכור אביב. והנה אותם שוחרי יופי לא יכלו

* המונח peppercorn rent משמש עד היום לציון תשלום סמלי במסגרת חוזי שכירות, שנועד להוכיח את גמירות הדעת של הצדדים ולבטא את אופייה המחייב של ההסכמה ביניהם. מקורו של המושג בנוהג שרווח בימי הביניים לשלם תמורת טובין בגרגרי פלפל שחור, שנחשב לתבלין יקר ערך באותו זמן.

** מן המיתולוגיה היוונית: רועה יפה תואר, שהיה מושא כיסופיה של סלנה, אלת הירח.

אפילו לשמור על פיכחונם עד לשעת זמרתו של הקיכלי. לא היה בדעתם לעבור אפילו טקס כלולות נוצרי שגרתי בעד פריחתו של בכור האביב. בעבור אושר בלתי מצוי ראוי לו לאדם לשלם במטבעות של מוסר מצוי. אוסקר ויילד אמר שהאדם אינו מעריך את שקיעת השמש משום שאין באפשרותו לשלם בעדה. אבל אוסקר ויילד טעה; יש באפשרותו של האדם לשלם בעד שקיעת השמש. יש באפשרותו לשלם בעדה בכך שלא יהיה אוסקר ויילד.

רבן, הותרתי את המעשיות על רצפת גן הילדים, ומאז לא מצאתי ספרים שישתוו להן בצלילותם. נפרדתי מעל הפיה המופקדת על המסורת והדמוקרטיה, וחיפשתי לשווא פטרון מודרני שיהא שפוי כמותה במרדנותו או בשמרנותו. עיקרו של עניין, כאשר הגחתי לראשונה אל אקלימו המנטלי של העולם המודרני, נתחוויר לי כי מנהגו של עולם זה מנוגד משתי בחינות להלכתן של גננות ולחוקתן של אגדות. נזקקתי לזמן רב על מנת לבוא לידי הכרה שהעולם המודרני טועה וכי הגננת צדקה. והדבר המוזר מכל היה זה: שהמחשבה המודרנית סתרה את שני העיקרים היסודיים שבהם החזקתי בימי ילדותי. כבר הסברתי שהאגדות נטעו בי שתי אמונות: ראשית, האמונה כי העולם הוא מקום פראי ומפעים, שעלול היה ללבוש צורה אחרת, ובכל זאת הוא מקסים למדי בדמותו זו; ושנית, האמונה שלנוכח הפראות והקסם ראוי לו לאדם להיות עניו ולקבל על עצמו את המגבלות המשונות החלות על חסד כה משונה. ואז התנפל העולם המודרני על אמונותי אלו כנחשול מתגעש; ההלם שנגרם לי בעקבות התנגשות זו עורר בי שני רחשי-לב, שליוו אותי מאז ואף התמצקו במרוצת הזמן לכלל אמונות.

ראשית, מצאתי שכל העולם המודרני מדבר בלשון הפטליזם המדעי, ואומר שהכל הוא כפי שהיה מאז ומעולם; שהכל נגול בלא דופי מקדמת דנא. העלה שעל העץ הוא ירוק משום שמעולם לא יכול היה להיות משהו אחר. אך הפילוסוף שאימץ לו את משנת הפיות שמח בירקותו של העלה דווקא משום שיכול היה להיות ארגמני. הוא חש כאילו עלה זה הוריק רגע לפני שהניח עליו את עיניו. הוא מתרונן למראהו של שלג לבן על יסוד ההנחה הסבירה בהחלט כי אפשר היה לו להיות שחור. בעיניו, כל צבע טומן בחובו משהו מן האיכות הנועזת של הבחירה; סומק השושנים הוא לא רק החלטי אלא גם דרמטי, כמו דם שנשפך לפתע. לבו של המתבונן אומר לו כי משהו זה עתה הוכרע. אבל

הדטרמיניסטים הגדולים של המאה התשע-עשרה יצאו חוצץ נגד התחושה התמימה שעל פיה משהו התרחש לפני רגע קט. לשיטתם, דבר לא התרחש מאז בריאת העולם. דבר לא אירע מאז אירע הקיום עצמו; ואפילו באשר למועדה של תקרית זו אין הם בטוחים.

העולם שהתגלה לי דבק בנוקשות בקלויניזם המודרני, בהכרחיותו של מצב העניינים הקיים. אבל כאשר ביקשתי לרדת לחקרה של השקפה זו, התברר לי כי אין באמתחתם של חסידיה הוכחות כלשהן להישנותם הבלתי נמנעת של כל הדברים לבד מן העובדה שהדברים אמנם נשנים. אלא שעצם הישנותם של הדברים לא עשתה אותם יותר רציונליים בעיניי, אלא יותר מוזרים. הרי זה כאילו ראיתי ברחוב חוטם שצורתו משונה, ולאחר שהגעתי למסקנה כי הוא בוודאי תוצאה של ביש מזל, נקרו בדרכי עוד שישה חוטמים שנתייחדו באותה צורה עצמה. לרגע עלול הייתי להתפתות למחשבה כי נתקלתי בכמה מחבריה של אגודה סודית כלשהי. העובדה שלפיל כלשהו יש חדק היא עניין מתמיה; העובדה שלכל הפילים יש חדקים מעוררת כבר חשד לקנוניה. אני מדבר כאן על הרגשה ותו לא – הרגשה עיקשת ומעודנת בעת ובעונה אחת. אבל החזרה בטבע נדמתה לעתים כחזרה מודגשת ונרגשת – כמו זו הבוקעת מפיו של מורה כעוס, הנאלץ לחזור על אותו הדבר פעם אחר פעם. דומה היה בעיניי שהעשב מאותת לי בכל אצבעותיו; שהכוכבים גוהרים עליי בהמוניהם על מנת שלא אחמיץ את שיעורם. השמש טרחה לזרוח אלף פעמים, כדי להכריח אותי לצפות בה. היקום חזר על עצמו שוב ושוב, כמו מקצב של לחש השבעה. אט-אט התחלתי להבין. המטריאליזם החולש ומאפיל על התודעה המודרנית נשען, בסופו של חשבון, על הנחה אחת; הנחה מוטעית אחת. הוא מניח שאם דבר מה חוזר על עצמו בהתמדה, הוא ככל הנראה חסר חיים, כמו מנגנון של שעון. הבריות חשים כי לו הייתה ליקום אישיות, הוא היה משתנה מעת לעת; ולו ניחנה השמש בחיים, חזקה עליה שהייתה יוצאת במחול. די בעובדות הידועות לנו על מנת להיווכח כי סברה זו אין לה רגליים. שכן, לא החיים הם שמחוללים שינויים באורחות האדם אלא המוות; חידלון הכוח וגויעת התשוקה. אדם מכניס שינוי בשגרת תנועותיו כאשר הוא חש שמץ תשישות או טעם של כישלון. הוא עולה על אוטובוס כיוון שאין לו כוח ללכת; הוא מתחיל ללכת משום שהוא עייף מן הישיבה. אבל אם שמחת החיים שלו כבירה עד כדי כך שלעולם אינו מתעייף מן ההליכה לאיסלינגטון, הוא עשוי להתמיד בצעידה לשם כדרך שהתמזה מתמיד בזרימתו לשירנֶס. הריגוש העז של חייו יתעטף בדומייה של המוות. השמש עולה

בשמים מדי בוקר. אני איני עולה מיצועי מדי בוקר; אבל השוני בהרגליי אינו נובע מפעלתנות אלא מאפס מעשה. ואם כך הוא הדבר, אפשר שיש מן הצדק במימרה הרווחת: השמש זורחת בכל בוקר משום שלעולם אינה מתעייפת מכדי לזרוח. אפשר שהשגרה הזאת אינה נובעת מהעדר חיים אלא מפרץ של חיות. די להתבונן בהתנהגותם של ילדים כאשר הם נהנים ממשחק או מהלצה משעשעת במיוחד: הילד בועט ברגליו בקצב בשל עודף, לא חָסֵר, של חיים. משום שילדים ניחנים בשפע של חיוניות, משום שרוחם חופשית ועזה, משום כך הם רוצים שהדברים יחזרו על עצמם ללא שינוי. הם שבים ואומרים, "עוד פעם"; והמבוגר המשגיח עליהם נענה לבקשתם, עוד פעם ועוד פעם, עד שהוא שואל את נפשו למות. כי המבוגרים אינם חזקים דיים על מנת לחגוג את המונוטוניות. אבל אפשר שאלוהים חזק דיו על מנת לחגוג את המונוטוניות. אפשר שאלוהים אומר מדי בוקר "עוד פעם" לשמש; אפשר שהוא אומר מדי ערב "עוד פעם" לירח. אפשר שאין זה ההכרח האוטומטי אשר משווה לכל המרגניות חזות דומה; אפשר שהאל עִמַל על כל מרגנית ומרגנית ואינו מתעייף ממלאכתו. אפשר שהיושב במרומים ניחן בתיאבון ילדות נצחי; כי אנו חטאנו וזקנו, ואבינו עודנו ילד. אפשר שהחזרה בטבע אינה בגדר הישנות גרידא; אפשר שהיא בחזקת הדרן. אפשר שהשמים מריעים "עוד פעם!" לציפור שהטילה ביצה. אם האדם מביא לעולם ולד אנושי בדמותו ולא דג, עטלף או גריפון,* אין זה משום שאנו מקובעים בתבנית צלמנו ללא תכלית וללא תוחלת. אפשר שהטרגדיה האנושית הזעירה נגעה ללבם של האלים והם משקיפים על מערכותיה בהשתאות מרום יציעיהם המפוככים, וקוראים לנו שוב ושוב לחזור אל קדמת הבמה כל אימת שהמסך יורד. החזרה עשויה להתמיד במשך מיליוני שנים, כשם שהיא עלולה לחדול בכל רגע. האדם עשוי לעמוד על במת העולם דור אחר דור, ובכל זאת, כל לידה עלולה להיות הופעתו האחרונה בהחלט.

זו הייתה ההכרה הראשונה שהבשילה בי בעקבות הזעזוע שפקד אותי במפגש עם הלוח המחשבה המודרני. מאז ומעולם קיננה בי ההרגשה המעורפלת שהעובדות הן נסים משום שיש בהן משהו פלאי: כעת התחלתי לראות בהן נסים מאחר שיש בהן משהו רצוני, כמו היו מפגניה החוזרים ונשנים של כוונה כלשהי. בקצרה, תמיד האמנתי כי יש בעולם קסם; כעת עלה בדעתי שיש לעולם קוסם. מחשבה זו נגעה בתחושה שליוותה אותי תמיד, הגם שלא הייתה

* חיה מיתולוגית היברידיית, בעלת ראש עיט, גוף אריה, כנפי נשר וזנב נחש.

מודעת: שעולם זה שלנו מכוון לתכלית כלשהי; ואם הוא אמנם מכוון, כי אז יש לו מְכוּן. תמיד סברתי שהחיים הם בראש ובראשונה סיפור: ואם יש סיפור כי אז יש מספר.

אבל המחשבה המודרנית סתרה אף את המורשת השנייה של ילדותי. היא כפרה באמונתן של האגדות בגבולות ברורים ובתנאים נקובים. היא לא נלאתה מלהפליג בשבחן של ההתרחבות וההתפשטות. חמתו של הרברט ספנסר* הייתה בוערת בו לו הרהיב מישהו לכנותו אימפריאליסט, ולפיכך אין לנו אלא להצר על כך שאיש לא עשה זאת מעולם. אבל הוא היה אימפריאליסט מן הזן הנחות ביותר. הוא הפיץ ברבים את אותה תעמולה בזויה הגורסת שממדיה של מערכת השמש מגמדים את שיעור קומתו הרוחני של האדם. מדוע ישתחוה אדם בפני מערכת השמש ולא בפני לווייתן? אם הגודל הוא הנותן, אם הוא לבדו מורה כי האדם לא נברא בצלם אלוהים, כי אז אפשר שהלווייתן הוא שנעשה בדמותו של הבורא; אף שאז תהיה זו דמות חסרת צורה במקצת, מה שניתן לכנות דיוקן אימפרסיוניסטי. אכן, מה בצע לנו בטענה כי האדם הוא קטן בהשוואה ליקום? מאז ומתמיד היה האדם קטן לעומת העץ הסמוך. אבל הרברט ספנסר התעקש, מתוך אימפריאליזם עז מצח, לספח אותנו ליקום האסטרונומי. הוא דיבר באדם ובשאיפותיו כדרך שאיש מפלגת האיחוד** מדבר באירים ובשאיפותיהם. הוא הפך את האנושות כולה ללאום קטן. השפעתו המשחיתה ניכרת אפילו בספרותם המדעית של המחברים הנכבדים ורבי־ההשראה שקמו אחריה; ובייחוד ביצירותיו המוקדמות של מר ה"ג' ולס. מורליסטים רבים הגזימו בתיאור רשעתה של הארץ. אבל ה"ג' ולס ובית מדרשו הפליגו בתיאור רשעתם של השמים. עלינו לשאת את עינינו אל הכוכבים, כי מהם תיפתח הרעה.***

אך תאוות ההתפשטות שאני מדבר בה אפלה הרבה יותר מכל זה. כבר ציינתי שהמטריאליסט, כמו המטורף, חבוש בכלא; בכלא המחשבה האחת. אנשים אלו כמו שאבו השראה מן הטענה, שאותה לא נלאו מלהשמיע, כי זהו כלא רחב

* הרברט ספנסר (1820–1903), פילוסוף אנגלי, חסיד מושבע של תורת האבולוציה, המוצג לעתים כאחד מאבות הדרוויניזם החברתי. ספנסר הוא גם טובע המימרה "הישרדות הכשירים ביותר".

** מפלגה פוליטית שציידה באיחודן של בריטניה הגדולה ואירלנד תחת ממשלה אחת ושללה את זכותם של האירים לממשל עצמי.

*** צ'סטרטון מכוון כנראה בדבריו לספרו הנודע של ה"ג' ולס, מלחמת העולמות, שיצא לאור בשנת 1898.

ידיים. אבל ממדיו של היקום המדעי לא הניבו כל חידוש ולא הושיטו כל סעד. הקוסמוס נמשך לאין-קץ, אבל גם בתצורותיו המרהיבות ביותר איננו מוצאים דבר מה שיש בו עניין, כמו, לדוגמה, המחילה או הרצון החופשי. שיעורו של היקום לא הורה לנו כלום, סודו הנמתח עד בלי די לא העלה ולא הוריד. הרי זה כאילו התכבד מישהו לגלות לאסיר בכלא קדינג כי בית האסורים משתרע על פני מחצית הארץ; ולא היה לו לסוהר להראות לאסיר אלא עוד ועוד מסדרונות אבן ארוכים מוארים באורם של פנסים איומים ומרוקנים מכל מה שהוא אנושי. גם למרחיבי היקום אין דבר להראות לנו מלבד מסדרונות של חלל אינסופי מוארים באורן של שמשות איומות ומרוקנים מכל מה שהוא אלוהי.

בארץ האגדות שרר חוק של ממש; חוק שניתן להפרו, כי טבעו של חוק שהוא ניתן להפרה. אבל את פעולתו של מנגנון הכלא הקוסמי אי-אפשר להפר, באשר אנו עצמנו רק רכיבים של מנגנון זה ותו לא. יש דברים הנבצרים מיכולתנו ויש דברים שנגזר עלינו לעשותם. ההתניה המיסטית נעלמה מבלי להותיר עקבות; האדם נושג באחת מן הכוח לשמור על החוקים ומן ההנאה הכרוכה בהפרתם. ביקום גדול ממדים זה לא היה מאומה מן הרעננות קלת התנועה שאפיינה את יקומו של המשורר. היקום המודרני הוא אימפריה של ממש; הוא רחב ידיים ועם זאת נטול חופש. אתה עובר בו בחדרים כבירים, שאין בהם חלון זעיר אחד לרפואה; חדרים שאין בהם משב אוויר.

ההתגדרות בגודלו של היקום לא מצאה כל הד בלבי, ולכן החיליתי לתהות עליה; ועד מהרה התברר לי שהיא רדודה אף יותר מכפי ששיערת בתחילה. על פי האנשים הללו, הקוסמוס הוא דבר אחד הואיל ומושל בו חוק אחד; ונוסף על כך שהוא דבר אחד הרי הוא גם הדבר היחיד. אבל, אם זהו המצב, מדוע לטרוח ולקשור תארים לגודלו של היקום? הרי אי-אפשר להשוותו לשום דבר אחר. בה במידה ניתן היה להפליג בקטנותו של היקום. רשאי פלוני לומר, "חביב עליי קוסמוס עצום זה, על ריבוא כוכביו והמון ברואיו". אך מדוע לא יאמר, "חביב עלי קוסמוס קטן וביתי זה, על סיעת כוכביו ואספקת הבקר שיש בה להשביע את העיץ"? הטענה האחת טובה כמו האחרת; ושתייהן אינן אלא המיית לב. הלב עשוי לעלוץ משום שהשמש גדולה מן הארץ; בה במידה רשאי הוא להתרונן מכיוון שהשמש אינה גדולה יותר מכפי שהיא. אדם בוחר להתרגש נוכח גודלו של העולם; מדוע שלא יתרגש גם לנוכח קוטנו?

מסתבר שאני עצמי חש כך. כאשר מחבבים דבר מה נוקטים כלפיו לשון הקטנה, אפילו יהא זה פיל או פרש רכוב על סוס. כאשר ניתן להשיג דבר מה

כשלם, ניתן גם להשיגו כקטן, יהיו ממדיו אשר יהיו. אלמלא הזכירו השפמים הצבאיים חרבות, אלמלא התעקלו ניבי הפיל כזנבות, כי אז היו נדמים בעינינו לעצומים ללא שיעור, מאחר שלא היה בידינו למודדם. אבל משעה שאתה יכול לדמיין פרש, אתה יכול לדמיין פרש קטן. משעה שאתה מקיף במבטך פיל, אתה רשאי לקרוא לו פילון. אם אתה יכול ליצור פסל בדמות כלשהי, אתה יכול גם להעתיקה בפסלון. האנשים הללו ידעו לספר לנו כי היקום הוא דבר אחד, קוהרנטי; אבל הם לא חיבבו את הקוסמוס. אני, לעומת זאת, הגיתי לקוסמוס חיבה יתרה, ולפיכך ביקשתי לייחד לו כינוי מקטין. עשיתי זאת לעתים קרובות, ועד כמה שידעתי מגעת הוא לא מחה מעולם. חשתי בכל מאודי שעיקרי האמונה של אהבת החיים, שבהם אני מחזיק, באים לידי ביטוי הולם יותר בשמות המקטינים את העולם יותר מאשר בתארים המפארים את גודלו. כי האינסוף הילך עלי מין אדישות רשלנית, היפוכה הגמור של הדריכות המסורה, ההולמת את שברירותם של החיים היקרים מפז. האינסוף הראה לי רק ישימון משמים; ואילו אני ידעתי את העולם כפריחה חטופה וקדושה. החיסכון רומנטי לאין-ערוך מן הראוותנות. לדידם של האנשים האלה, הכוכבים היו הכנסה שוטפת של מעות שחוקות; אך אני התרגשתי למול השמש והירח כפי שמתרגש הנער שבחלקו נופלים שני מטבעות של זהב ושל כסף.

אמונות אלו, שרחשו על סף הכרתי, מתעטפות להפליא בצבעם ובנעימתם של סיפורים ואגדות. המעשיות המכושפות לבדן מסוגלות לבטא את הרגשתי כי החיים אינם רק תענוג, אלא גם מעין זכות אקסצנטרית. אולי אוכל להביע את ההרגשה החמימה שמעורר בי הקוסמוס אם אזכיר ספר שקראתי בו שוב ושוב בנעוריי, ושבתי אליו כעת – רובינסון קרוזו. רומן זה חב את חיותו הנצחית לחגיגת המגבלה ולרומנטיקה הפראית של החסכנות. רובינסון קרוזו הוא איש היושב על סלע קטן במחיצת כמה חפצים שאך זה חילץ מן הים: שיאו של הספר הוא רשימת הדברים שעלה בידו למלט מן הספינה הנטרפת. רשימת המצאי היא שירה נשגבה. כל כלי מטבח מתעלה לדרגת אידיאה משום שקרוזו עלול היה לשמוט אותו אל המצולות. הרי לכם ניסוי לשעות המתות של היום: הניחו את עיניכם על איזה דבר, על דלי הפחמים או על אצטבת הספרים, והרהרו באושר הגדול שהיה נופל בחלקו של הניצול שעלה בידו להציל חפץ זה מאנייה שוקעת ולהעלותו אל האי הבודד. הרי לכם ניסוי ראוי אף יותר: זכרו, שכל הדברים אכן מולטו אל החוף בשעה שהיו כבר כפסע מן המצולה. זכרו שהכל בא לנו משברי ספינה טרופה. כל אדם הוא ניצול שיצא בעור שיניו מהרפתקה מסמרת שיער;

כל אחד מאתנו ניצל מלידה בטרם שעתה, מגורלו של תינוק שלא זכה לראות את האור. בנעוריי הרבו הבריות לדבר על גאונים שלא מימשו את התקוות שנתלו בהם: על האנשים הגדולים שעשויים היו להיות. אני, לעומת זאת, משתאה על כל עובר אורח, שגדולתו נעוצה בזה שעלול היה לא להיות. באמת ובתמים הרגשתי (יהיה מי שיכנה זאת דמיון שווא) כאילו היו כל מניינו ובניינו של עולם שרידיה האחרונים של ספינתו של רובינסון קרוזו. מציאותם של שני מינים ושמש אחת הייתה לי כמציאתם של שני אקדחים וגרזן אחד. פיללתי שדבר מאלה לא יאבד, חלילה; אך בדרך כלשהי התענגתי על הידיעה שדבר לא יתווסף. העצים והכוכבים היו בעיניי כפריטים שמולטו מן הפורענות: וכאשר ראיתי את פסגת המאטרהורן שבהרי האלפים שמחתי שלא הניחוהו מאחור בהמולת החילוץ. חשתי כי יש לנצור את הכוכבים בחופת השמים כאילו היו ספירים (וכך הם אמנם מכונים בגן העדן של ג'ון מילטון): חישבתי לטמון את הגבעות באדמה. כי היקום הוא עדי יחיד במינו, ואף שנהוג ללהג ולומר על העדיים כולם שהם יחידים במינם, הרי באשר לתכשיט הזה הדברים הם אמת לאמיתה. הקוסמוס הוא באמת יחיד במינו, ללא אח וללא רע: אין ולא יכול להיות שני לו.

כך בא על סימו הניסיון – שאינו יכול לעלות יפה, מעצם יומרתו – להביע דברים שאין להביעם. אלה העיקרים שהנחו את גישתי לחיים; זה המצע שבו נטמנו זרעיה של המחשבה. אלה הדברים שעלו בדעתי, בדרך עלומה כלשהי, עוד בטרם למדתי לכתוב, אלה התחושות שקיננו בי עוד בטרם השכלתי לחשוב. על מנת להקל את התקדמותנו, אשוב ואמנה עיקרים אלו בחטף. ראשית, הרגשתי בלשד עצמותי כי עולמנו זה אינו מסביר את עצמו. אפשר שהוא נס שהסברו על-טבעי; אפשר שאין הוא אלא תחבולת קוסם שהסברה טבעי. אבל כדי שהַסְבֵּרָה של התחבולה יניח את דעתי, עליו להיות משכנע יותר מן ההסברים הטבעיים האחרים ששמעתי. העולם הוא קסם, ואחת היא לי אם זהו פלא של ממש או אחיזת עיניים. שנית, באתי לידי הרגשה כי הקסם נושא עמו כוונה, ובאשר יש כוונה יש מתכוון. העולם טבוע בחותם אישי כלשהו, כמו יצירת אמנות; וכוונתו, תהא אשר תהא, מוטחת בנו בעוצמה. שלישית, מצאתי כי יש יופי רב בתכנית הערוכה לפי כוונה עתיקה זו, למרות פגמיה, שעמם ניתן למנות את הדרקונים. רביעית, האמנתי כי ראוי להודות על שפֶּעֶתו הטובה של העולם הזה על ידי הפגנת מידה כלשהי של ענווה וריסון: עלינו להודות לאל על הבירה ועל היין על ידי כך שלא נפריז בשתייתם, ועלינו להכיר לו תודה

בכך שנישמע לרצונו. ואחרון אחרון, ומוזר מכל, התגבש בקרבי רושם עמום ועצום כי כל הטוב שנפל בחלקנו הוצל בדרך נס מחורבן קדום, ובתור שכזה ראוי לנצור אותו בחרדת קודש. האדם הציל את הטוב כדרך שרובינסון קרוזו הציל את הטובין: הוא חילץ אותו מן הפורענות. כל זאת הרגשתי, אף שהעידן הנוכחי לא עודד אותי לחוש כך. וכל אותה עת לא הקדשתי ולו מחשבה אחת לתיאולוגיה הנוצרית.

תרגום: עודד וולקשטיין